

ՇՆՏԵՄԵՐԸ

ՊԻՏԸՆԵՒ ԳԻՏԵԼԵԸՑ

ՀԵՏՈՒ 5

ՅՈՒՆԻՍ 1. 1845

ԹԻՒ 60

ԹՎ. ՊԻՏ 1842 տարուան Շնտեմբերին մէջ՝ հատ. 7, թիւ 46, կոյրերու վարժութեանը՝ ու Վաղենտինոս Հաուի Վաղ զինացիին վրայօք տեղեկութիւն տուած եմք, բայց աս անգամ արժան կը համարիմք՝ հետեւեալ ծանօթութիւններն ալ դնել հոս, ստորոգ. գիտնալով որ բարեմիտ հասարակութեանը անախորժ չէ այսպիսի մարդասիրական դործոց հրատարակութիւնը, մանաւանդ թէ շատ հաճելի է. ըստ որում՝ փորձով կը տեսնեմք թէ արեւելեան ժողովուրդներն ալ և մանաւանդ Սոյոց սպգը, ինչ մասնաւոր գութ և կարեկցութիւն մը ունին այսպիսի դժբախտ սեղծերուն վրայ:

Կոյրերը երբեք չեն:

Փարիզ քաղաքը 1783ին ամառը՝ ճեմելիքի մը մէջ՝ ուր որ ձեռնածուներ՝ լարախաղացներ, և ուրիշ աս կերպ խաղարկուներ կային, խուան բազմութիւն մը հետաքրքրութեամբ լեցուն էր տաան կամ տաաներ. կու երաժիշտներու բոլորովն, որ կոյր պատանիներ էին, և խիստ ծաղրական և միանգամայն սրտաշարժ կերպով մը քիթեր նին աջնոցներ դրած՝ այնպէս կը ձևացնէին որ նուագարանները հնչեցնելու ատենը կը կարդան երաժշտական խաղերու տեսարակները որ դրուած էին դրակայի մը վրայ, և որուն առջեւ շարուեր էին իրենք: Բաղմութեանը մէջ մէկը կար որ անշարժ կեցեր էր ու չէր ծիծաղեր իր քովիներուն պէս: Անաւանդ թէ երբ որ չորս դիէն ուրախութեան և խնդալու ձայներ նուագարաններուն հետ մէկտեղ կը լսուէին, աս մարդը հանդարտ կեցած կը մտածէր և ինք իրեն կը հարցունէր, թէ կարելի չէ՞ արդեօք որ տեսութեան պակասութիւնը լցունելու միջոց մը գտնուի, ու աս դժբախտներուն ցաւալից վիճակը միթիթարութիւն մը ունենայ: Եւ մարդասէր անձը՝ Վաղենտինոս Հաուի կը կոչուէր. որուն անունը անշուշտ անմահ պիտի մնայ յաւիտեան երախտագէտ մարդոց յիշողութեանը մէջ: Եւսիկայ այնպիսի պարզ հնարք մը գտաւ, որ ստուգիլ զարմանք կուտայ մարդուս թէ ինչպէս իրմէ առաջ մէկը չմտածեց աս

Հագագապալ:

բանը: Եւ ասիկայ ուրիշ բան չէր բայց միայն սովորական գիրերը, թիւերը, աշխարհագրութեան գիրքերը, մէկ խօսքով՝ ինչ որ ողջ տեսութիւն ունեցողները կը գործածեն, ամէն ալ ուսած դուրս ցցուած շինել տալու կը խորհէր:

Վաղենտինոս Հաուի աս գիւտը գտածին պէս սրբազան եռանդով մը խելոյն ան կերպովը տպել տուաւ գիրքերը, գիրքերը և, ու սկսաւ անխոնջ աշխատութեամբ ու յատուութեամբ պարապելու որ ՚ի գործ դընէ զանոնք: Աւստի կանչեց երեք չորս կոյր պատանիներ՝ որ եկեղեցիներուն դռները կը մուրային, ու խոստացաւ անոնց թէ մուրացկանութեամբ ինչ որ կը վատըկին օրը՝ անոր հաւասարը ինքը պիտի հատուցանէ իրենց, թէ որ ամէն օր իր տունը գան ու դաս առնեն իրմէ: Եւ անկով կոյրերուն սիրտը շահեցաւ ու ան մարդասիրական դրալոցին սկզբնաւորութիւնը ըրաւ, որ քիչ մը ատենէ ետեւ կոյր պատանիներու համար՝ արքայական վարժարանի փոխուեցաւ:

Երբոր տեսաւ Հաուի որ իր աշակերտները քիչ մը առաջ գացին՝ ալ աւելի սիրտ առնելով իր փորձերը շարունակելու, աս գիւտը Մարդասիրական Բնկերութեան մը առաջարկեց, որ սիրով ընդունուեցաւ. և անոնց օգնութեամբը տարաւ տեղաւորեց իր աշակերտները ուրիշ տան մը մէջ: Եւ անկ որ՝ 1785ին, քսանը հինգ կոյր պատանիներ կային հոն, որոնց ամէնուն ալ կերուխու

մը , հանդերձը և ուսմունքը ձրի էր : Հասարակութեան ուշադրութիւնը անմիջապէս աս տարօրինակ դպրոցիս վրայ դարձաւ , և հետեւեալ տարին Հառիձի վերայի Հրաւիրութեամբ , սրտիւ ունեցաւ Գաղղիայի Թագաւորին ներկայացնելու իր յառաջադէմ աշակերտները . որոնց ըրած կրթութիւնները բոլոր պալատականներուն առջին , ցուցուցին իւր բաւականին իրենց հընարագէտ վարժապետին ջանքը և աշխատութիւնը : Ըն նոյն միջոցին՝ Վարիզու Ղեմարանը մանրամասն տեղեկութիւններ ուղեց Հառիձի բռնած եղանակին վրայով , և աս գիւտին համար իր կատարեալ հաւանութիւնը տուաւ :

Կոյրերուն վարժութիւնը մասնաւոր կըրթութիւն մըն է և չորս մասն ունի , քի բընական , բանասիրական , երաժշտական և արուեստական :

Բնական կրթութեան բուն նպատակը ան է որ երիտասարդ կոյրին մարմնոյ ներգործական կարողութիւնը բացուի . իր շարժումը՝ որ աւելի անհոգութիւն կրօնէ , վայելուչ ըլլայ . իր բնական անդգայութեանը յաղթէ . չափաւոր աշխատութեամբ հիւանդութիւններուն առջին առնուի , որովհետեւ նստողական և գրեթէ անշարժ կեանքը կը զօրացնէ տկարութեան պատճառները որ իր գործարաններուն կազմութեանը բնականաբար կից են . նաև համարձակութիւն մը ունենայ կոյրը և ստիպուի յաղթել կասկածը և վախը որն որ գիւրաւ կաղէ իրեն իր խղճալի վիճակը , որ եթէ զրդող մը չունենայ՝ մշտնջենաւոր և աղէտալից անշարժութեան մէջ կը մնայ . վերջապէս վարժէ , և թէ որ հնար է կատարելագործէ շոշափելիքին կարեւոր դպրութիւնը որ կոյրին աչքն է , և որչափ որ արկար ըլլայ ան՝ տեսութեան տեղ պիտի բռնէ ուսկից որ բոլորովին զրկուած է :

Ըս նպատակիս հասած են հիմա ինչպէս որ պէտք է նէ , Վարիզու արքայական կուրանոցին մէջը : Ըս տեղի կոյր պատանիները երբոր պարտեղը կիջնան հանգստեան ժամերուն , իրենց երեւոյթը ամիսներ տարբերութիւնը մը չունի աւողջ տեսութիւն ունեցող իրենց հասակակից պատանիներէն , միայն թէ իրենց զգոյնքը այնքան

շառագուն չէ , այլ աւելի հանդարտ և աւելի մտածելով , քան որչափ աչք ունեցողներուն : Ըստ ամենայնիւ աղէկ շարժումը մը ունին , համարձակ կը քայլեն . և զարմանալին ան է որ՝ սաստիկ վագելով ալ պէս պէս խաղեր կրխաղան նոյն արագութեամբը և ճշգրտութեամբը որ ուսումնարաններու մէջ թեթեւաշարժ և զուարթամիտ տղայքը կընեն :

Ըրդ՝ ինչպէս որ վերը ըսինք , կոյրերուն ուսմանց կրթութեան հիմը Հառիձի գիւտին համեմատ գուրս ցցուած գիրքերով է : Ըսոնց առաջին գործածութիւնը կարգաւ սորուելու կը ծառայէ . ու աս կերպ ուսած գիրքերով տպեալ գրքեր կոյրերուն ձեռքը կուտան : Ըրքայական կուրանոցին մէջ մեծկակ գրատուն մը կայ , ուր տեղ առաջին ուսմանց համար՝ և ուրիշ հատընտիր գրքեր կան որ նոյն ոճովը կոյրերը տպած են իրենց վարժարանին տպարանը :

Ըստի կանոնաւոր դաս տալու օգնութեամբ՝ ու աս եղանակաւ շնորած քերականութիւններու , աշխարհագրական թղթերու , ու մակարդակներու վրայ կոյրերը կրկին սորուիլը ընթերցմունքը , իրենց մայրենի լեզուին և լատինականին կանոնները , պատմութիւն , աշխարհագրութիւն , գրագիտութիւն , բնական գիտութիւն , մէկ խօսքով՝ սովորական ուսմանց վերաբերեալ ամէն բանը : Ընդհանրապէս մեծ սէր մը ունին ուսման վրայ , և այնպիսի յաջողակութիւն մը կը ցուցնեն որ ստուգիւ զարմացման արժանաւոր է . քանզի անհաւատալի կրթութիւն որ աս մշտնջենաւոր մթնութեանը մէջ այսպիսի լուսաւոր ճառագայթ մը ըլլայ : Ըստ անդամ կրօնականի որ սոսնք երեք չորս տեսակ դժուարին և մէկըմէկու շատ հակառակ մտաւորական աշխատութիւններու մէկէն կը պարապին , և անոնց ամէն մէկուն մէջ անանկ առաջ կերթան՝ որ չէ թէ միայն իրենց կարողութեան վեր կերեայ , այլ և աւողջ տեսութիւն ունեցող համարարաններու խիստ աշխատասէր և հանճարեղ աշակերտներուն յաջողութիւնն ալ կանցնի :

Կոյրերուն շատ դժուարութիւն աւողարհատներուն մէկը՝ գիր գրեն է , բայց ասոր վրայ ալ սորվելու մեծ ջանք մը ունին :

Հառախ տախտակ մը հնարեց անոնց համար որ երկըթէ գաւազաններով շրջանակ մըն էր, որուն ներքեւը դնելով Թուրթը՝ ղիւթութիւն մը կունենար կոյրը ու շնտակ կը գրէր: Ըսիկայ Թէ և լաւ կերպ մըն է, ու մեր հասարակ դրութեանն ալ կրնայ յարմարիլ, այսու ամենայնիւ մեծ պակասութիւն մը ունէր որ աս եղանակաւ գրութեան գիրերը միշտ տձեւ էին, ու կոյրը կարող չէր զանոնք կարդալու: Բայց սակայն Շառլ Պաուպիէի ղիւթը՝ ծակծրկած գիրերու, որ այսօրուան օրոք Բրքայական կուրանոցին մէջ գործածուի, ամէն դժուարութիւնները խախտանայ: Շատ պարզ և հանձարեղ ոճ մըն է ասիկայ. բանդի հեղինակը կերպը գրտաւ բոլոր հնչումները և արտասանութիւնները՝ քի բովանդակ լեզուն ձեռքընէ լուրէք ասղանիշ տարբեր եղանակաւ դնելով: Փայտեղէն փոքրիկ քանոն մը նոյն կէտերուն համեմատ ծակուած՝ և սրածայր պողպատե գործի մըն է, որոնցմով կոյրը գիր կը գրէ: Ըս կերպով նշանակուած գիրերը զգալի են, ըստ որում Թղթին մէկալ կողմը ուռած ըլլալով՝ ղիւթութիւն մը կունենայ իր գրածը կարդալու:

Կոյր պատանիներուն ուսման երրորդ մասը երաժշտութիւնն է. ու ինչպէս որ վերը ըսինք, ամէնքն ալ նշանաւոր յաջողակութիւն մը ունին աս արհեստը սորվելու: Բրքայական կուրանոցին մէջ գործածական կերպը որով երաժշտութիւն դաս կուտան անոնց, ամենեւին տարբերութիւն մը չունի ուրիշ տեղ տրուած նոյն դասերէն. միայն Թէ բաժանումը՝ մոքովը պիտի ըմբռնէ կոյրը. չէ Թէ անհնարին է երաժշտական խաղերը նշանակելու համար ալ տաղաչութեան ոճ բանեցընելու, այլ աս բանիս փորձը ընելով տեսան որ անօգուտ է, և մինակ երգելու համար կրնայ գործածուիլ: Բանդի ինչպէս ղիւթաւ կիւմացուի, կոյրին ձեռքերը՝ որ իր աչուքներն են, չեն կրնար մատներով նուագարան զարնել և միանգամայն երաժշտական խաղերը շօշափելով կարդալ: Ի վերայ այս ամենայնի, անոր յիշողութիւնը շատ սուր է ասոր համար, ու խիստ դժուարին եղանակներն ալ իր

մտքը կը պահէ զարմանալի ղիւթութեամբ, անանկ որ կարծես Թէ տալաւորուած կը մընան մտքին մէջը:

Չորրորդ և վերջին մասը կոյրերուն վարժութեանը վերաբերեալ, մերենական արհեստներն են. վասն զի բաւական չէ ամոքել և կողքուրել իրենց մարմինը, մոքերնին բանալ ուսմանց կը Թութեամբ և գիտութիւններով ներապցնել զանիկայ, պէտք է նաև այնպիսի արհեստ մըն ալ սորվեցընել անոնց որ կուրանոցէն ելելուն՝ ուր որ ութ տարիէն աւելի չեն կրնար կենալ, կարող ըլլան իրենց ապրուստը ճարելու: Գայտնի է որ ամէն տեսակ արհեստները յարմար չեն գար անոնց. վասնորոյ արքայական կուրանոցին մէջ միայն ան արհեստները կը սորվեցընեն կոյրերուն, որոնց որ աւելի յաջողակութիւն ունին, օրինակի աղագաւ՝ նախ հիւսէլ և ոլորել կը սորվեցընեն որ մատուրներին արագաշարժութիւն մը ստանայ, ետքը՝ ճախարակով՝ գործել, գրքերու ստուարաթուղթ, չուան, փախաթ շինել, աթուռներու մէջ յարգ լեցընել և ոտայնանկել: Ըտաղձագործութիւն՝ ալ հնար է սորվեցընել կոյրերուն, Թէ և քիչ մը աւելի դժուարութեամբ:

Բոլոր աս կը Թութիւնները արքայական կուրանոցին մէջ կը տրուին զժբախտ պատանիներուն որոնց հիմակուան կառավարը՝ Ս. Տուֆո*, բարենախանձ և անկեղծ մարդասէր անձը և միանգամայն երեւելի մատենագիրը, 1815էն ի վեր անդադար հանձարեղ հետազոտութիւններ կընէ, որուն ղիւտերը շատ անգամ ալ յաջողութեամբ պսակուած են, որ իր խնամոցը յանձնուած խեղճ որբերուն վիճակը աւելի լաւացընէնելու միջոցներ գտնէ:

Հոս տեղ մեր պատմութիւնը վերջացունելով առ այժմ, կը խոստանամք զալ Թիւրով խիստ ղեղեցիկ ստորագրութիւն մը ընել, կոյր՝ խուլ համը և հոտառութիւնէ զըրկուած օրիորդի մը զարմանալի վարժութեանը վրայով:

* Չուֆո, չուֆ: * Տիւրով:

* M. Dufau.

* Պաուլ, լապալի:

Յորդանան գետը :

Լսիկայ Վանանացոց երկրին զխաւոր գետն է . բայց իր մեծութեանը կողմանէ այնչափ երեւելի գետ մը չէ . իր բերնէն չորս մղնի չափ հեռու միայն երևսուն կանգուն լայնութիւն ունի , և ջուրը պղտոր ու խիտ արագընթաց է : Գետին բոլոր ընթացքը 130 մղն է . Հերմոն լեռանը ստորոտին մօտէն կելէ և Տիբերեայ ծովակէն անցնելով՝ սաստիկ բռնութեամբ Սեուեալ Ծովը կը թափի : Գետին եզերքները տափերէն ոտքի չափ ջուրէն բարձր են , միայն արեւելեան կողմի գետեղրին մէկ մասը ցած է , և եղեգներով , ուռիներով՝ և ուրիշ զանազան թուփերով ծածկուած , որոնց մէջ վայրենի գաղանձեր կը բնակին տարուանը չոր եղանակին . բայց երբոր անձրևներէն գետը բարձրանալով եղերքը կ'ոխէ , անատնը կը թռնադափն իրենց պատապարտած որջերէն դուրս ելելու : Երեմ. 19 : 5 . 44 :

Երբարեւ նշանակելու արժանի է Յորդանան գետը , քանզի Հին Կտակարանին մէջ շատ տեղեր յիշուած է ասիկայ . որ Էստեաց երկրին սահմանը կը համարուէր , և որուն ջուրերը հըրաշքով գետին երկու կողմէն քաշուելով Խորաշէլացոց ազգին ճամբայ բացին : Երբ Կտակարանին մէջն ալ կը կարգաւոր որ աս գետին ջուրով կը մկրտէր Յովհաննէս Սկրաիշ՝ երբոր բոլոր Երուսաղէմացիք ու բոլոր Հրէաստան և Յորդանանի բոլոր կողմերը իրեն կերթային : Հոս տեղ մկրտեցաւ նաև մեր Փրկիչը , որ ան նոյն ատենը երկինքը բացուելով՝ Եստուծոյ Հոգին իրեն վրայ իջաւ , և ահա երկինքէն ձայն մը՝ որ կըսէր , Լսիկայ է իմ սիրական որդիս :

1 Սէյի-ր :

Ս երբ լսինք թէ Յորդանանի ջուրերը կը թափին Սեուեալ Ծովը , ան ահարկու լինք որ կը ծածկէ Սորոմայ և Գունորայ աւերակները : Եւ ծովակին շրջապատը եղած բովանդակ երկիրը անանկ երեւոյթ մը ունի որ կը հաստատէ Սովետի բրած պատմութիւնը սոսկալի մրկին վրայ , որ ատեն Եստուած երկինքէն անձրևի պէս կրակ և ծծումբ իջեցուց աս պատժապարտ քաղաքներուն վրայ :

Սեուեալ Ծովին մէջ ամենեւին կենդանի մը չգտնուիր , ոչ ալ մէկ թռչ մը կայ : Երբեմն ձուկերը Յորդանանէն հոն կը շրջուին , բայց վաղվաղակի կը կորսուին աս մահուան ծովիս մէջ : Եւ սու ամենայնիւ անտեղի խօսք մըն է ան որ կըսեն թէ մարդ մտնելու ըլլայ նէ կը մեռնի . այլ ընդհակառակն շատ ճամբորդներ մտած են ան ծովակին մէջ և բան մը եղած չեն . միայն իրենց մորթը քիչ մը կսկծելու պէս կըլեր է , և իւրով օծուելու պէս աղտոլութիւն մը զգացեր են : Կըսուի նաև թէ ասոր վրայէն թռչուն անցնի նէ , կը մեռնի . աս ալ սխալ է :

Սեուեալ Ծովին ջուրը շատ ծանր ըլլալով , լողալ չգիացողները անգամ կրնան աս ծովը մըտնել և առանց ընկղմելու ջուրին վրայ կայնիլ կամ նստիլ :

Երբոր մէկուն բարերարութիւն մը կընես , փառասիրութեամբ մի հրատարակիր զանիկայ . երբոր բարերարութիւն մը կընդունիս մէկէ մը , տպերախտութեամբ մի՝ ծածկեր զանիկայ :

Եղօթքը բանալի մըն է՝ որ օրուան օրնութիւնները կը բանայ , ու գիշերուան վտանգները կը կղալէ :

Ամենին երգում մի՛ ընէր :

Եւ որ ըստեցաւ առջիններուն , թէ Սուտ երգում մի՛ ընէր , հապա ըրած երգումդ վաճարէ Տէրոջը : Իայց ես կըսեմ ձեզի , Ամենին երգում մի՛ ընէր . ոչ երկնքի վրայ՝ որ Աստուծոյ աթոռն է , և ոչ երկրի վրայ՝ որ անոր ոտիցը դնելու տեղն է , ու ոչ Լըուսաղէմի վրայ՝ որ մեծ թագաւորին քաղաքն է . և ոչ քու գլխուդ վրայ երգում ընես , ինչու որ չես կրնար մէկ մաղ մը ձերմըկցունել կամ սեցունել : Հապա ձեր խօսքը ըլլայ այո՞ն՝ այո՞ , և ոչն՝ ոչ , և ասկէց աւելին՝ չարէն յառաջ կուգայ : Սաբլ . Ե .

33—37 :

Փրկչին մերոյ աս խօսքէն «Ամենին երգում մի՛ ընէր» ամանք սխալմամբ հետեցուցին՝ թէ անիկայ կըխափանէ մինչև անգամ դատաստանատան մէջ , դատաւորի կամ իշխանի առջև երգում ընելը : Իայց մեկ նութեան հիմնական կանոնն ան է որ մէկ բնաբան մը զատ չառնելը , բայց իրմէն առաջ կամ ետքը եղած խօսքերուն հետ բաղդատելով մեկնելը : Եւ թէ որ վերը զրուած (Սաբլ . Ե . 33—37) բոլոր խօսքերը քննելու ըլլամք՝ կըտեսնեմք որ հոս տեղ Քրիստոս արգիլած է միայն ան պիղծ երգումները՝ որոնք հասարակ խօսակցութեան մէջ կըգործածուին , և ան չար սովորութիւնը որ մարդիկ ունին միշտ Աստուծոյ անունը առանց պատկառելու դործածելու , կամ փոխանակ Լըարչին՝ իրենց սուրբ կարծած արարածներուն մէկուն վրայ երգում ընելու . և որ յայտնապէս Քրիստոսի նախատակը ան հին օրէնքը խափանել չէր՝ որն որ Աստուած հաստատել էր դատաստանարանի մէջ երգումով վկայութիւն ընելու վրայ : Տէ . Թուոց . Ե . 19 : ք () Էն . Գ . 13 : Լայ . ԿԵ . 16 : Լբ . Ժ . 16 :

«Եւ որ ըստեցաւ առջիններուն» ,
(Հաբլ 33 :

Աս խօսքը կընշանակէ Սովսխական հին օրէնքը : Եւ նոյն եղանակաւ Քրիստոս յառաջ կըբերէ հին օրէնքը 21, 27, 31 և 38 համարներուն մէջ : Իայց անիկայ աս նիւթերուն և ոչ մէկուն մէջ հին օրէնքը ձեռք կառնէ աւելելու համար , այլ կատարելով (Սաբլ . Ե . 17) և աւելի զօրաւոր և ընդարձակ ընելու համար : Սուտի աս 33 համար

ընէ մէջն ալ կըհաստատէր հին օրէնքը և չէ թէ կըխափանէր :

«Սուտ երգում մի՛ ընէր , հապա ըրած երգումդ վաճարէ Տէրոջը» : (Հաբլ 33 :

Անիկայ առնուած է Վեո . ԺԺ . 12 և Թուոց . Ե . 2, 3 համարներէն , և կըբացատրէ երրորդ պատուիրանքը , որն որ ինչպէս բոլոր տաճարներէն պատուիրանքը՝ մըշտնջենաւոր պարտաւորութիւն մը դրուած է մարդու վրայ : Երգ որ ատեն աս պատուիրանքը յայտնի արգիլած էր ամէն տեսակ պիղծ երգումները , զարիսեցիները մէկ աւանդութիւն մը հնարեցին՝ թէ անիկայ միայն սուտ տեղը երգում ընելը և միայն երգմազանցութիւնը արգիլած է : Վասն որոյ կըհաստատեն որ եթէ մարդիկ միայն Լըուսաղէմի կամ ուրիշ բանի մը վրայ երգում ընեն , և ոչ Աստուծոյ անունը վրայ , աս պատուիրանք եղծած չեն ըլլար : Իայց թէ սուտ երգումը և թէ զուր տեղը յաճախ երգում ընելը ամէն ատեն հաւատարմեղք է Աստուծոյ դէմ :

«Իայց ես ձեզի կըսեմ» , (Հաբլ 34 :

Քրիստոսի աս խօսքը շնշանակել թէ անիկայ աս ըսելով հին օրէնքը խափանել կուզէր , ինտոր որ Ձերորդ համարին մէջ՝ աս նոյն խօսքը ըսելով շնութեան դէմ եղած օրէնքը չվերցունէր : Եւ երկու տեղերն ալ իր նպատակը աւելի բացայայտ և հաստատ ընել է () րէնքը , մարդիկ անոր թիւր մեկնութիւն տալերնուն և դանիկայ եղծանելուն համար :

«Ամենին երգում մի՛ ընէր» . (Հաբլ 34 :

Իբր թէ ըսել կուզէր . Գուք ո՛վ զարիսեցիներ կըպնդէք՝ թէ հին օրէնքը միայն դատաստանարանի մէջ սուտ երգում ընելու դէմ է : Իայց ես կըսեմ ձեզի՝ որ ան պատուիրանքը չէ թէ միայն սուտ երգումին դէմ է , այլ նաեւ առանց ակնածութեան Աստուծոյ անունն դործածութեանը , և խօսակցութեան մէջ ինչ և իցէ արարածի մը վրայ երգում ընելու ալ դէմ է : Եւ աս կըշանաք սորվեցունելու՝ թէ Աստուծոյ դէմ պատժոյ արժանի մեղք մը չէ , թէ որ զուր փոխանակ Աստուծոյ անունը վրայ երգում ընելու , միայն Լըուսաղէմին կամ ձեր գլխոյն վրայ երգելու . բայց ես կըսեմ ձեզի որ ամէն ասանկ երգումները մեղք են , բանդի Լըարիչը անպատիւ ընել է :

“Ահ երկրի վրայ... և ոչ Երուսաղէմի վրայ...
և ոչ քու գլխոյդ վրայ երգում ընես”
(Համար 35, 36:)

Մարդիկ երբեմն իրենց ընտանեկան խօսակցութեանը մէջ կրկնապէս Եստուծոյ անուանը վրայ երգում ընելու, բայց չեն երկնչիր սուրբի մը վրայ, տաճարին սեղանին վրայ կամ ուրիշ սուրբ համարուած բանի մը վրայ երգում ընելու: Բայց աս ընթացքն ալ Եստուծոյ ճշմարիտ ահի չունենալէն կը ծագէ: Թէ որ ինչ և իցէ տեսակ երգում բանի տեղ չգնենք, աս երգման վրայ եղած պատուիրանքը աւրած կը լլաւնի: Կտեղծուած բանի մը վրայ երգում ընողները կը սորվին ոչինչ համարել առ Ստեղծողն եղած երգումներուն սրբութիւնը, և այսպէս՝ ասանկ անձանց աւելի դիւրին կը լլայ սուտ երգում ընել դատաւորին առջեւ:

“Ձեր խօսքը ըլլայ այո՛ւ՝ այո՛, և ոչն՝ ոչ”
(Համար 37:)

Երբ մարդիկ յայտ յանդիման կը ցուցնեն մեր վերի մեկնութեան ճշմարտութիւնը, թէ Քրիստոս կարգիւ է Եստուծոյ և արարածներուն անունովը եղած ան սնտի երգումները որ ամէն օր կը լսեմք խօսակցութեան մէջ, և չէ թէ ան երգումը որ երբեմն կը հարկաւորի երեւելի պարագաներու մէջ՝ Եստուծոյ ահի վկայութիւնը կոչելու համար: Պօղոս առաքեալն ալ այսպէս երգումներ ըրաւ, ինչպէս որ կը տեսնեմք իր Թղթերուն մէջ, (ք Կարճ. Կ. 23 և Կ. Թ. 5) որ Եստուծոյ վկայ կը կանչէ. ասանկ կընէին նաև նահապետները և մարգարէները: Բայց աս երգումները մեծապէս տարբեր են բոլոր ան սնտի երգումներէն որ Քրիստոս կարգիւ է:

Երանի թէ մարդիկ Քրիստոսի օրինակին հետեւէին՝ իրենց խօսակցութեան մէջ ամէն ատեն միայն «ճշմարիտ ճշմարիտ» գործածելով: Քանզի անատենը աւելի պիտի հաւատային մարդիկ իրենց ըսածին քան որչափ իրենց ոչինչ երգումներով ըրած ատենին: Թէ որ կուգեմք պահել ան պատուիրանը որ կըսէ, «Կատարէ քու երգումդ Տէրջը», պարտիմք պահել նաև ան պատուիրանը որ կըսէ, «Նաև երգում մի ընէք ձեր խօսակցութեանը մէջ»:

Սերտեմք ինչ հարցեր:

Մերիզայի Միացեալ Վահանգայ Սերտեմք ինչ հարցեր: Մերիզայի միայն կողմերը երբոր ճամբորդութիւն կընէի (կըսէ մէկ երեւելի պատմադիր մը որ քառասուն տարի առաջ ան կողմերը կը արտօրէր) կիրակի օր մը անտառի մը մէջ յանկարծ իմ աչքիս դառաւ ձիւրու խումբ մը՝ որ կապուած էր փլիւլած հին տունի մը բով, որն որ շիտակ ճամբայէն շատ հեռու չէր ինար: Եսկէց առաջ՝ աս նահանգներուն մէջէն անցնելու՝ ասանկ բաներ տեսած ըլլալովս, խելոյն իմացայ որ անիկայ Եստուծոյ պաշտօն մատուցանելու տեղ մըն է:

Ուստի՝ պէտք էր որ միայն իմ ջերմեռանդութենէս շարժեալ կենացի ժամերը գութեանը հաղորդ ըլլալու, բայց կը լսուտովանիմ՝ որ նաև ասանկ անտառատ տեղի մը քարոզիչը մոխի ընելու հետաքրքրութիւնս էր՝ որ ըստ մեծի մասին շարժեց զիս եկեղեցին մոնելու: Դռնէն ներս մտնելով՝ քարոզիչին գերբնական երևոյթ ինծի զարմանք տուաւ: Ենիկայ քարձրահասակ և խիստ տկար ծերունի մըն էր. իր գլուխը՝ որ ճերմակ կտաւէ զտակով մը ծածկած էր, իր կնճուռած ձեռքները և իր ձայնը այնպէս կը զոռային՝ որ կերեւար թէ ան դամալութեան ախտին էնթալայ եղած էր ան, և քանի մը վայրկեան չանցած իմացայ որ նաև կոյր է եղեր:

Ես ալ ինչ անգամ ղենքը աս վիճակին մէջ տեսնելու՝ յարգութիւնը և կարեկցութիւնը սիրտս խանդաղատեցին. բայց ո՞րքան շոյտ փոխուեցան իմ բոլոր զգացումներս: Զի՛րաւի Պղատոնի մեղածորան շրթունքները աւելի արժանի չէին կանխագուշակ մեղունքու գունդին, քան որչափ աս մեծարու անձին շրթունքները*: Են նոյն օրը սուրբ Հաղորդութեան խորհուրդը կը կատարուէր, վանորոյ իր քարոզը կենարար փրկէն մերոյ չարչարանաց և մահուան վրայ էր: Ես նիւթիս վրայ հազար անգամ լած էի, և կրնամ ըսել թէ ամենեւին իմ մոգէս անցած չէր, որ Եստուծոյ վայրենի անտառ

* Ստեղծութեան Պղատոն երբոր օրորոցին մէջ պատկած մանուկ էր, մեղունքը իման իր շրթունքին վրայ՝ իրեն նշան իր ապագայ քաղցրախօս ճարտասանութեանը:

ներուն մէջ պիտի տրտաճէի անանկ մէկ մարդու մը՝ որուն ատենաբանութիւնը բոլորովն նոր և սրտառու չազդուութիւն մը պիտի տար աս նիւթին :

Նկարագրեց Վրիստոսի քաջած չարչարանքները , Պիդատոսի առջեւ կայնելը , Վոդգոթա լեւը ելելը . իր խաչելութիւնը և մահը : Բոլոր պատմութիւնը դիտէի , բայց սակայն մինչև անատենը բնաւ երբեք լսած չէի ասանկ գերադանց և կարգաւորեալ նկարագրութիւն մը , անոնց մանրամասն պարագաներուն վրայ : Վլիսովին նոր էր , և ինծի թուեցաւ թէ իմ կեանքիս մէջ աս առջի անգամն էր որ կը լսէի զանկայ : Վարդոքը ծանր և հանգարտ եղանակով մը կը խօսէր . ամէն մէկ բառը արտաբերելուն կը դողար իր ձայնը , որ և կը դողացը նէր ամէնուն սիրտը . իր զրուցուածքին մէջ բանեցուցած ոճը այնչափ զօրաւոր էր , որ ան նոյն ատենը զիտես թէ բուն իսկ չարչարանաց տեսարանը կը կատարուէր մեր աչքերուն առջեւ : Կը տեսնէինք անօրէն շըրէից կատաղի դէմքը , իրենց դաժան երևոյթը և եղբանագործութիւնները : Կը տեսնէինք ան օրհնեալ երեսին վրայ իջած ուժգին ապտակները . աս բոլորէիս իմ անձս վաւեցաւ սրտմոռութեան բոցովը , և իմ ձեռքերս ակամայ կը պատրաստուէին անոնց դէմ վրէժխնդիր ըլլալու :

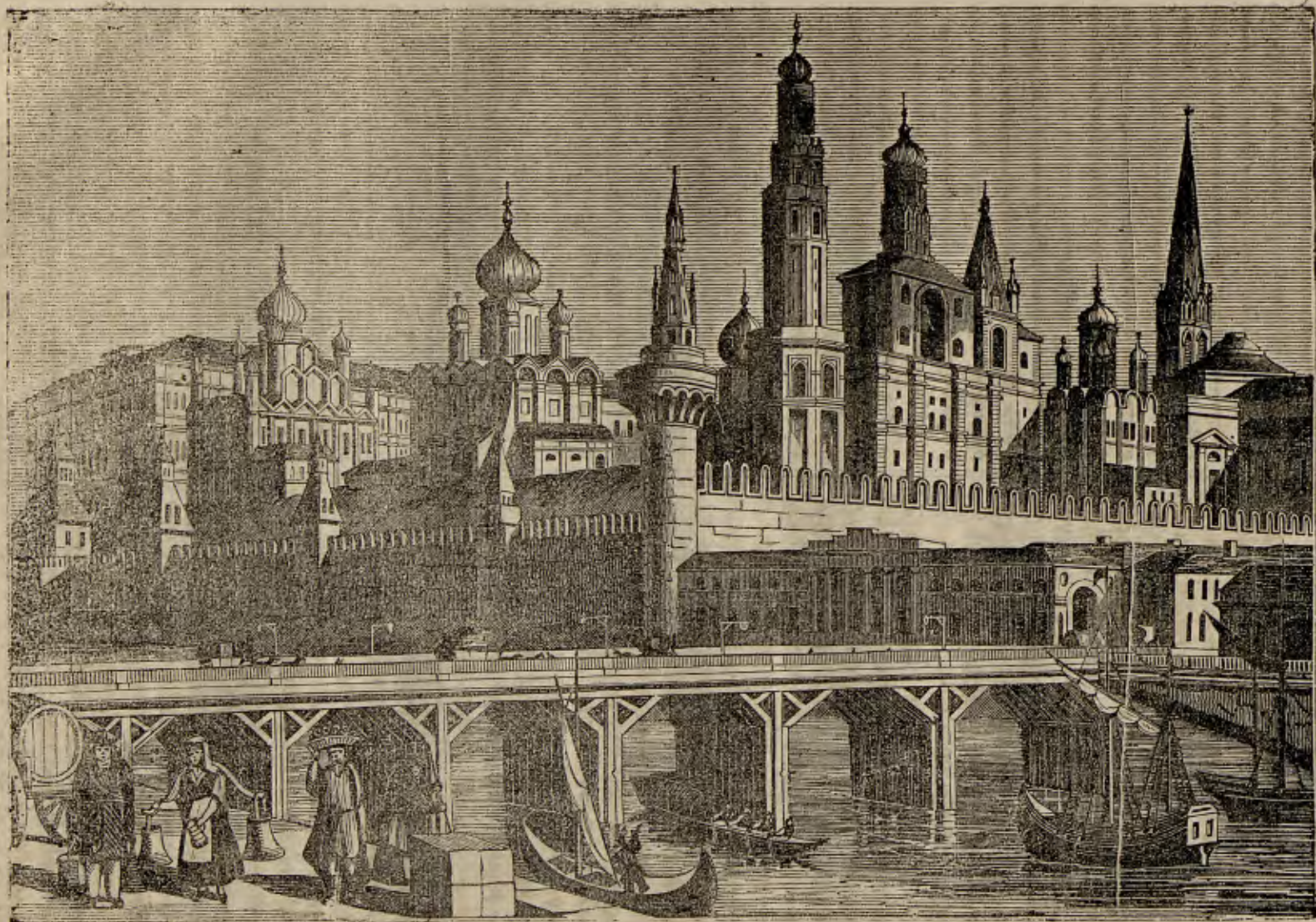
Բայց երբոր հոն հասաւ ուր կը ձառէր փրկչին մերոյ համբերութիւնը և ներող հեղութիւնը , որ ատեն իր ամենօրհնեալ աչքերը արտասուահոս դէպի Նրկինքը դարձուցած , և հաւաքելով առ Մատուած ներում կը խնդրէր իր թշնամներուն համար ըսելով , « Զայր՝ թողութիւն տուր ասոնց , ինչու որ չեն գիտեր ինչ կընեն » . քարոզչին ձայնը՝ որ արդէն կը դողալորար , հետզհետէ թուլացաւ տկարացաւ , մինչև բոլորովին խափանելով իր բուն զգացումներէն , իր թաշկինակը աչքերուն դրաւ և սկսեց դառնարցունք լալ : Նսիկայ անխմանալի ազդուութիւն մը ըրաւ . ժողովրդոյ ողբը , հաւաքանաց և հեծութեան ձայնը բոլոր եկեղեցին կը հնչեցընէր : *

* Մս պատմութիւնը դրած էմք միայն ճարտասանութեան ներդրութիւնը ցուցնելու համար , բայց Վրիստոսի չարչարանաց վրայով աս կերպ քարոզչիւնը վրայ մեր կարծիքը տես Մստ . Վարդոքութիւնը (Ժիւ Դ . երես 54 , 55 :

Վերջապէս խորին և տխուր լուութիւն մը տիրեց բոլոր բազմութեանը վրայ , և կըստսէինք որ քարոզչը իր խօսքը շարունակէ : Նոյն ատենը ես սկսեցի անհանգիստ ըլլալ քարոզչին ներկայ վիճակին վրայով . քանզի անիկայ իր ճառը շուտով ան աստիճանը բարձրացուցած ըլլալով չէի կրնար իմանալ թէ ինչպէս կարող պիտի ըլլայ իջեցնել զանկայ առանց կորանցունելու առաջին վսեմութիւնը . բայց բանը իմ կարծիքէս շատ տարբեր եղաւ . որչափ որ արագ և աշխոյժ եղանակաւ էր բարձրացընելը , նոյնչափ գերազանց և գեղեցիկ եղաւ իջեցընելը :

Նաաջին խօսքը՝ որով քարոզչը ան խորին լուութիւնը ընդմիջեց , աս էր . « Վոկրատէս մեռաւ իբրեւ փիլիսոփայ , բայց Յիսուս Վրիստոս իբրեւ Մատուած » :

Կարող չէ մէկը իմանալ աս խօսքին պատճառած զօրութիւնը , մինչև որ կատարեալ չիմանայ քարոզչին բոլոր հանգամանքները , և իր ատենաբանութեան մասնաւոր պարագաները : Պէտք է որ մարդ իր աչքին առջեւ ունենայ անոր մեծարու դէմքը՝ որուն կուրութիւնը իր միտքը կը ճգէ ծերունի շումերոսը և Ուիլյամսը , և որուն կատարելութիւնը՝ անոնց բնութեանը տըրտում վսեմութիւնը : Երեւակայէ լսել իր ծանր , վսեմ և ճարտար ատենաբանութիւնը , ան դողդոջուն բայց ազդու ձայնին ներդաշնակութիւնը . միտք բեր ժողովուրդին բորբոքած կիւրքը և զարմացումը , և ապա ան քանի մը վայրկեան տխուր և մահահասն զոյն լուութիւնը՝ որ տիրեց բոլոր եկեղեցիին մէջ . քարոզչը իր խորշովեալ երեսէն վար առած ան սպիտակ թաշկինակը (որ դեռ թայ էր իր արտասուաց հեղեղէն) և իր դողդոջուն ձեռքը՝ որով բռնած էր զանկանիկայ , կամաց կամաց երկնցունելով , կըսի իր խօսքը « Վոկրատէս մեռաւ իբրեւ փիլիսոփայ » . քիչ մը կենալէն ետքը իր երկու ձեռքը ուժգին բաղխելով իր կուրծքը , և բոլոր զօրութիւնը իր տկար ձայնին տալով , « Բայց Յիսուս Վրիստոս իբրեւ Մատուած » : Թէ որ ասիկայ իրաւցընէ հըրիշտակ լուսոյ հղած ըլլար հաղիւ թէ ասկէց աւելի աստուածային ազդուութիւն պիտի ունենար :

ԵՐԵՎԱՆ

Մասնաւոր :

Ուսաստանի նախնի մայրաքաղաքն է տէրութեան եւրոպական մասին կենդւոնը շինուած , Պալլիական և Սե ծովերուն կառաւիղ ծովուն և տըջային Սառնապատ ուղիւնոսին մէջ տեղը . 700 փարսախ փարիզէն հեռու է , 174 փարսախ փեթր պուրկէն , 55°,46' լայն . և 35°,13' երկայնութեան տակը . որուն մէջէն կանցնի Մաքուա համանուն գետը : Գրեթէ 250 , 000 բնակիչ ունի ամառնային եղանակին մէջ , իսկ ձմեռը՝ 150,000 հոգի ալ կաւելնան աս քաղաքս : Եսոր պատճառը ան է որ՝ կաւուածքի տէրերը ամառը իրենց գեղերը կերթան կըբնակին և ձմեռուան մօտ՝ իրենց բազմաթիւ մարդիկներովը քաղաքը կըդառնան : Ես տեղի ողը՝ փեթրպուրկի հակառակ , շատ աւողջ է : Տասը հազարէն աւելի տուն կայ հոս , որոնց հինգերորդ մասին չորսը վերստին շինուեցան 1812 տարուան կրակէն ետե :

Մաքուայի հիմնադրութիւնը՝ 1147 թուականին եղաւ . ան ատենը անշուք աւան մըն էր , որ Գէորգ Սլատիմիրովիչը տիրեց անոր : Եւջի ատենները պատերազմական համբարներու բերդ մըն էր ասիկայ և ղեկաւորներու ժողովատեղի մը , Սլատիմիրու իշխանին հրամանին տակը : 1238ին՝ ճինկիլ խանին թուր Պաղու խանը՝ որ Ռուսաստանի մէջ շատ տեղերու տիրեց , կողոպտեց աս քաղաքը : 1293ին՝ Նոլայի խանին զօրքերը վերստին յարձակեցան Մաքուայի վրայ , ամէն բան թալլեցին ու բնակիչները գերի տարին . անանկ որ չորեքտասներորդ դարուն սկիզբները միայն սկսաւ անուն ունենալ . անատենը Մաքուայի և Սլատիմիրու մեծ դքսութեանց մայրաքաղաքը ըլլալով , Իւզլէք մեծ խանը ընծայեց զանիկայ խման Տանիլովիչին որ Բալթիկ կամ Բալթի մականուանեցաւ , վասն զի միշտ որսորդի քսակ մը կըկրէր իր հետը ստակով լեցուն , որն որ մէկ ձեռքովը աղքատներուն կըբաժնէր , ու մէկաւովը քսակը կըլեցունէր հարուստները կողոպտելով առանց խղճմտանքի , որոնց հարստութեանը վրայ կընախանձէր :

Մաքուա քաղաքը մեծութեամբ և հարստութեամբ զարգացաւ խման երրորդին ժա

մանակը , 1462—1505 , որ Սեգ կոչուեցաւ , ու իր հայրենիքը թաթարներուն լուծէն ազատեց : Եսոր թագաւորութեան ատենը՝ Յոյն արհեստաւորներ որ Խաւիա փախեր էին , եկան գեղեցկացուցին իր մայրաքաղաքը քարեղէն շինուածներով , որոնց մէկ քանին դեռ կըկենան :

Ես միջոցին առաջին անգամ դեսպաններ եկան Մաքուա քաղաքը Գերմանիայէն , Հոլլանդիէն , Կոստանդնուպօլիսէն , Բորնիայի և Տանիմարդայի թագաւորներէն , ու Վենետիկի հասարակոպետութենէն :

Բրէմլինը՝ որ Բէրլինը կընշանակէ , քաղաքիս կենդրոնը շինուած է բլուրի մը վրայ որ 60 ոտք բարձր է Մաքուա գետէն : Բրէմլինին շրջապատը անկիւնաւոր աշտարակներ կան կանանչ ու կարմիր աղւաններով շինուած , 2,000 զրկաջափ երկայնութեամբ , և գետը առջեւէն կանցնի :

Քանի որ պտուղի մարդ տարբեր երեւոյթով մը կըտեսնէ Մաքուայի զիրքը . բայց ամէն տեղ նորոգուած Բրէմլինը կըլենայ հին և նոր շէնքերուն վրայ բարձրացած . և ասիկայ է որ ճամբորդին աչուրները ամենէն առաջ իրեն կըդարձունէ : Եւրոպայի մէջ բնաւ չտեսնուիր Մաքուայի պալատներուն , եկեղեցիներուն և յիշատակարաններուն հաւասարը , որոնք ընդհանրապէս Խաւիայի վարպետները շինած են , բայց թաթարաց , Հնդկաց , Չինացւոց և Գոթացւոց տարբեր ոճերովը . հոս Հընդկային ձևով շէնք մը , հոն կամարաձև յարկ մը . ոմանց քանի մը մասը շքեղ և վայելուչ , ուրիշներունը անշնորհք և խրժական :

Բրէմլինի մէջ տեղը խրած կըկենայ փոսի մը մէջ Մաքուայի մեծ զանգակը : Տ . Բարբը ներկայ դարուս սկզբնաւորութեանը չափեց աս զանգակը և տեսաւ որ բերնէն երկու ոտնաչափ վեր՝ որովհետեւ այնքան հողին մէջ խրած էր , 21 ոտնաչափ տրամագիծ ունի , շրջապատը 66 ոտնաչափ է , ու բարձրութիւնը՝ գետնէն , 20 ոտնաչափ է : Եւ նոյն տեղը որ զանգակին ուրը պիտի դարնէ , 22 բթաջափ թանձրութիւն ունի : Ես զանգակին ծանրութիւնը գրեթէ 400 հազար լիտր կուգայ . և ստուղիւ մետադէ լեռի մը կընմանի : Կըսուի թէ ասի

կայ՝ ձուլելու ժամանակը՝ ազնուականները և հասարակ ժողովուրդը, իրենց պղնձե ու արծեթե տմանները բերին հալոցին մէջը ձգեցին : Բայց ամէն մարդ գիտէ հիմա, որ իր եղած տեղէն՝ ուր որ ձուլուէր է աս զանդակը, երբէք վերցուած չէ : Տօն օրերը գեղացիները կուգան Զերմուանդու թեամբ այցելութիւն կընեն իրենց մեծ զանգակին :

Քրէմլինի բազմաթիւ շէնքերուն մէջ երևելի է զինարանը, ուր տեղ հազարումէկ հետաքրքրական բաներ կը պահուին. որոնց մէջ նշանաւոր են Սեփին Վետրոսի աթոռը, արծաթեղէն ոսկեղէն ու ոսկեզօծ ափսեհները, փղոսկրէ շինուած ընտիր բաները և անթիւ ուրիշ ընտիր գործքեր (սմանեան և Պարսից տէրութիւններէն ընծայուած : Եւրոյն թանգարանին մէջ կը տեսնուին նաև տէրութեանց թագերը՝ որոնց յաջորդաբար տիրեր են, և մեծ փըղտկրէ սանտրը՝ որով Ռուսաց կայսրերը իրենց մօրուքը կըսանտրէին :

Օւելուսինէրուն պալատը պահուած լայն :

Օտերութեան պատիւը մասն է ան ամէն ըրգացմանքներուն որոնք պիտի քաջալերեն մեզի մեր զանազան գործքերուն մէջ. կցորդ է ան նպատակութեանը որ արդար և խոհեմ մարդը ունի իմաստութեան համար, ան բարեկարգութեանը սիրոյն որ իր մեծերուն կընծայէ ինչ որ անոնց պարտական է, ան քաղցր գթութեանը որ փոյթ կուենանայ դժբաղդին համար, ան երախտագիտութեանը որ ունի անոնց, որոնցմէ բարերարութիւն մը տեսեր է, կամ թէ հայրենեաց աղէկ ճաղայութիւն մը ըրած են :

Օտերացեալ հասակին պատիւ տալը՝ յայտնի է նշաններէն մէկն է որ մեզի գատում բնել կուտայ մէկ աղջիկ մը բարուցը և երջանկութեանը վրայով : Արպատուէն մի անոնք իրենց ծերունիները կը հարցունեն ևս օտարականի մը, որ կուզէ ծանօթացնել ինծի իր աղջը. ու իր տուած պատասխանին նայելով կիմանամ թէ միաբանութիւն կա՞յ մի գերդաստաններուն մէջ, խոհեմութիւն ժողովքներուն մէջ, չըջահայեաց ըրգուշութիւն գործադնութեանց մէջ, քաղցրութիւն կառավարութեան մէջ, և հպատակութիւն, խաղաղութիւն և միաբանութիւն տէրութեան մէջ : Վանդի ուր որ ալ երբեք պատիւ չունին բնաւ կանոնաւոր գործ մը չըլլար Տօն. և այնուհետև բոլորովին կը շնչանայ ան պատուական զուարճութիւնը որ մարդիկ կը վայելին իրենց նմաններուն ընկերութեան մէջ :

Սեփին Վետրոսի :

Չի պատուէր երբեք :

Սկովտիայի մէջ, երկրագործին մէկը արուսագ մը կը պահէր, որ սովորութիւն ըրած էր՝ ամէն օր իր հետը առնելու բոլոր սագերուն խումբը, ու մօտը եղած գետին մէջ շատ հեռու երթալու, կամ նոյն գետին զինացի կողմը ուրիշներուն արտերը մանելու : Երկրագործը՝ աս գէշ սովորութիւնը խափանել ուզելով, մէկ օր մը երբոր սագը գետը մանելու վրայ էր, բանեց զանկիայ, և ունոր սրունգին մէկ կարթ մը կապելով՝ որուն ծայրը մեռած գորտի մը կտոր անցուցած էր, թող տուաւ որ իր ճամբորդութիւնը կատարէ : Սագը գետեզերքէն դեռ շատ չհեռացած՝ մեծկակ կանկաձուկ մը իր ոտքին կապուած կարթէն բռնուելով, ոչ միայն անոր ընթացքը արգելեց, այլ նաև հինգ վեց անգամ ջուրին երեսը գլտորեց զանկիայ : Եւսոնց կուռոյն տեսարանը զուարճալի էր. ձուկը կը քաշէր, և սագը բոլոր ուժովը կը ծէէր. մէկը կը ջանար թռչել, և մէկալը կուռէր որ լողալով ազատի ան աներևոյթ թշնամիէն. երբեմն մէկը յաղթուելու կը լար և երբեմն մէկալը. նոյն միջոցին սագը խոշորակ նայուածքով իր աչքը կը դարձունէր մէկալ սագերուն՝ որոնք իրենց տառապեալ առաջնորդին կաբեկից ըլլալով կը կառաչէին : Սակայն սագը յաղթող եղաւ, և մօտ եղած եղերքը ելելով իր հետը հանեց խիստ պատուական կանկաձուկ մը : Գուցէ երկրագործին միտքը առաջ միայն սագին սովորութիւնը խափանել էր, բայց հիմայ սորվեցաւ ձուկ որսալու նոր եղանակ մը : Եւսոնք երբ լասկօ քաղաքին մօտերը ոմանք աս եղանակովս բաղերը վարժած են ձուկ որսալու : Եւսոր ստոյգ ըլլալը չեմք կրնար հաստատել. բայց գիտեմք որ հին ատենները բաղէները կը վարժուէին օղին մէջէն թուշուններ իջեցնելու. ուստի ինչո՞ւ սագերը և բաղերը աս կերպով վարժուէնուն՝ կարող չըլլան ծովուն մէջէն ձուկեր հանելու :

Շատ անգամ խոշորներուն հետ վեճ կընենք, որպէս զի անոնց վրայ գութ ունենալու պարտքէն ազատ մնալը :

() Լա :

Անբախտաբար զգուշացնելու:

Երբոր մարդս իր վրայ կընայի՝ առաջին բանը որ կըտեսնէ, իր մարմինն է, իր իրեն յատկացեալ նիւթը: Բայց գիտնալով համար թէ ինչ է ան նիւթը, պէտք է որ բարդատէ զանկիայ իրմէ վեր կամ իրմէ վար եղած ամէն բաներուն հետ, որպէս զի կարող ըլլայ ան նիւթին ճիշդ կոտարները ճանչնալ:

Թող չկենայ ուրեմն միայն իր բոլորաբար եղած առարկաները դիտելու. բայց թող ուշադրութեամբ նայի բովանդակ բնութեան սքանչելի շքեղութեանը: Թող մտածէ ան պայծառափայլ լոյսը որ իբրեւ մշտնջենաւոր ջահ տիեզերքը լուսաւորելու համար հաստատուած է. Թող աս աշխարհը կէտ մը համարի արեգական ընդարձակ պարբերութեանը քով, ու զարմանայ որ աս ընդարձակ պարբերութիւնն ալ փոքրիկ կէտ մըն է երկնից կամարին վրայ եղած անհամար աստղերուն շրջանին նայելով: Բայց եթէ իր տեսութիւնը կանկ առնէ հոն, Թող առաջ անցնի երեւակայութիւնը, որ անշուշտ պիտի յոգնի խելք հասցունելէն քան որչափ բնութիւնը նիւթ մատակարարելէն: Ինչ որ կըտեսնեմք աշխարհի մէջ՝ անխնայ նալի փոքրիկ մասն մըն է բնութեան ընդարձակ ծոցը, որուն տարածութեանը վրայօք ոչինչ զաղափար կընամք ունենալ: Օրը տեղը մտքերնիս կըբռնաւորեմք. վասն զի ուրիշ բան չեմք կընար յառաջ բերել, բայց միայն քանի մը հիւղէներ, իրաց գոյութեանը քով: Բնութեան տարածութիւնը մէկ անբաւ գոննա մըն է, որուն կենդանիք ամէն տեղ է, ու շրջաբերութիւնը ոչինչ տեղ: Դ՛վերջոյ՝ Լստուածոյ ամենակարողութեանը խիստ մեծ զգալի նշաններէն մէկն է, որ մեր մտքը կըկորնչի աս մտածութեան մէջ:

Լալա ուրեմն Թող մարդս ինքզինքին գալով մտածէ ինչ որ է, աս տեսած բաներուն քովը. Թող զննքը կորստած համարի բնութեան աս զարտուղի ճամբուն մէջ. և ինչ որ երեւնայ իրեն աս փոքրիկ բանաւ ուր որ ինքը կըբնակի, իր աս աշխարհս, անկէց Թող սորվի յարգել երկիրը, տերութիւնները, քաղաքները, և ինքզինքը ու իր ճիշդ յարգը ճանչնայ:

Ի՞նչ է արդեօք մարդը անբաւին քովը. ո՞վ կընայ իմանալ ասիկայ: Բայց մէկ ուրիշ ու նոյնպէս զարմանալի հրաշք մը ունենալու համար իր աչքին առջևը, Թող իր ճանչցած խիստ մանր բաներուն մէջ փնտռէ: () Երկնակի աղագաւ մարդուն փոքր մարմնոյն մէջ փոքրիկ որդ մը՝ Թող ցուցընէ անոր իր խիստ փոքրիկ անդամները. սրունքները յօդուած ներով, երակները սրունքներուն վրայ. արիւն աս երակներուն մէջը, հիւթեր արեանը մէջ. կաթիլներ աս հիւթերուն մէջ, շոգիներ կաթիլներուն մէջ. Թող աս ետքիներն ալ բաժնելով կրցածին չափ աշխատի ու իր միտքը յոգնեցնէ, և վերջին առարկան որուն որ կալենայ խելք հասցունել, մեր խօսքին նիւթը ըլլայ ան: Գուցէ պիտի կարծէ թէ բնութեան ամենէն փոքրը ասիկայ է. բայց ես նոյն բանին մէջ պիտի ցուցնեմ անոր մէկ նոր ու խորին անդունդ մը: Կուգիմ որ նկարագրեմ անոր աս անըմբռնելի հիւղէիս մէջ, ոչ միայն երեւելի տիեզերքը, այլ ինչ որ մտքով ալ կընայ իմանալ բնութեան անթիւ բաներէն: Թող տեսնէ ասոր վրայ անհամար աշխարհներ, որոնց ամէն մէկը ունի իր երկիրքը, իր մոլորակները, իր երկիրը, ան նոյն համեմատութեամբ երեւելի աշխարհիս: Լս երկրիս մէջ կենդանիներ ալ կան և վերջապէս փոքրիկ որդեր, որոնց վրայ կըգտնէ ինչ որ առջիններուն վրայ տեսաւ, ուրիշներուն վրայ ալ նոյն բանը գտնելով առանց վերջ և հանգիստ ունենալու: Թող կորնչի աս հրաշալի բաներուն մէջ, որոնք նոյնչափ զարմանալի են իրենց փոքրիկութեամբը որչափ որ միւսները իրենց ընդարձակ տարածութեամբը: Այսինքն զի ո՞վ չհիմար մեր մարմնոյն վրայ, որ սակաւ մի յառաջ տեսանելի չէր տիեզերաց մէջ, ու անխնայալի էր բովանդակութեան մէջ, հիմայ մէկ վիթխարի բան մը ըլլայ, մէկ աշխարհ մը, կամ մանաւանդ ամբողջ մը ան խիստ փոքրիկ բանին քով որուն չեմք կընար խելք հասցունել:

Ո՞վ որ այսպէս մտածելու ըլլայ՝ անշուշտ կըստուկայ, տեսնելով զննքը այն նիւթով որ բնութիւնը իրեն տուեր է իբրեւ աւ կախաւ աս երկու անդունդներուն մէջ անբաւ ու ոչինչ կոչուած, որոնցմէ հաւաստութեամբ

հեռի է : Կըդողայ աս հրաշայները տեսնելուն . ու ես կարծեմ թէ իր հետաքրքրութիւնը զարմանքի փոխուելով՝ աւելի կախորժէ լուութեամբ նկատելու զանոնք բան որչափ մեծամոտութեամբ քննելու :

Քանզի ի՞նչ է մարդը բնութեան մէջ . ոչինչ մը անբաւին նայելով : ամբողջ մը ոչնչին քով , միջին բան մը ոչնչին և բոլորին մէջ : Եւ երկու ծայրէն ալ խիստ շատ հեռի է ան , և իր գոյութիւնն ալ ոչ պակաս հեռաւոր է ոչնչէն ուսկէց յառաջ եկեր է , քան որչափ անբաւէն՝ որուն մէջ կըլորնչի : Իր միտքը իմացական բաներուն կարգին մէջ ան նոյն վիճակը ունի , ինչպէս որ իր մարմինը բնութեան տարածութեան մէջ . և իր բոլոր կրցածը ան բաներուն մէջէն երեւոյթ մը միայն տեսնելն է յաւելածական յուսահատութեամբ ոչ անոնց սկիզբը ճանչնալուն և ոչ վախճանը : Եւ մէն բան ոչնչէն յառաջ եկեր ու մինչև անբաւութեան հասեր է . ո՞վ կրնայ արդեօք աս զարմանալի ընթացքին հետեւելու : Ստեղծողը միայն զիտէ զանոնք և ոչ բնաւ ուրիշ մէկը :

Եւ վիճակը որ երկու ծայրին միջինն է , մեր ամէն կարողութեանց մէջ կը գտնուի . վասն զի մեր զգայութիւնները ամենեւին չեն կրնար զգալ ինչ որ չափազանց է : Շատ աղաղակը մեր ականջները կը խլացնեն , շատ լոյսը մեր աչուքները կը խտտոյէ , շատ հեռաւորութիւնը կամ մերձաւորութիւնը մեր տեսութեանը արդէլ կը լրջայ , շատ երկայնութիւնը կամ կարճութիւնը խօսքը կը մթայրնեն , շատ զուարճութիւնը անհանգիստութիւն կուտայ , շատ ներդաշնակութիւնը անհաճոյ է մեզի . մենք չեմք զգար ոչ խիստ սաստիկ տաքը և ոչ խիստ սաստիկ սառնորը : Չափազանց բաները թշնամի են մեզի և ոչ զգալի . վասն զի ալ չեմք զգար զանոնք , այլ կը տառապիմք անոնց մով : Շատ երիտասարդութիւնը կամ խորին ծերութիւնը արդէլ են մտայ . շատ կամ շատ քիչ կերակուրը իր գործերը կը շփոթեն . շատ կամ շատ քիչ կը թուութիւնը մտայ սպառնութիւն կուտան : Արջապէս ինչ որ չափէ դուրս է , չեղածի պէս է մեզի , ինչպէս որ մենք ալ անանկ եմք անոնց քովը . կամ անոնք մեզմէ կը փախչին , կամ մենք անոնցմէ :

Եւ աս մեր բուն վիճակը : Եւ է որ մեր գիտութիւնները քանի մը կոպարներու մէջ կամփոփէ , ուսկէց անդին չեմք անցնիր , ու չեմք կրնար ամէն բան գիտնալ կամ ամէն բան գլխովին չգիտնալ : Սէկ ընդարձակ միջին տեղի մը մէջ կը գտնուիմք , տգիտութեան և գիտութեան մէջ՝ միշտ անստոյգ ու վարանամիտ . ու թէ որ ուզեմք ալ աւելի առաջ երթալու , մեր առարկան կը տասանի ու ձեռքերն էս կեղէ , կերթայ կը փախչի մշտնջենաւոր փախուստով . ու չկայ բան մը որ կարող ըլլայ արգելել զանիկայ : Եւ է մեր բնական վիճակը , ու յօժարութեանն ալ պինտ հակառակը : Թէ պէտեւ եռանդուն փափաղ մը ունիմք ամէն բան աղէկ հասկընալու , և այնպիսի աշտարակ մը կուտուցանելու որ մինչև անբաւութեան հասնի , բայց մեր շէնքը շառաչունով կը կործանի ու երկիրը մինչև անդունդները կը բացուի :

Փառալ :

Դոմեթիանոսի խնդրք :

Դիոն Կասիոս՝ Լուովմայեցւոյ բոլոր պատմութիւնը զրեց ութսուն զիւրք բաժնելով զանիկայ , Լեւեաթին Խառլա դալէն մինչև Լեւեաթին Սեւերոս կայսեր ժամանակը . բայց աս մեծահասակ զրեքն փոքրիկ մաս մը միայն հասաւ մեզի : Եւ յսու ամենայնիւ աս կորուստին փոխարէնը կը համարուի Դիոնի պատմութեան համառօտութիւնը , որ երսունուհինգերորդ զրեքն և Պոմպէոսի ժամանակէն սկսած մինչև պատմութեան վախճանը կերթայ , որն որ Յօհաննէս Սիփիլինոս Կոստանդնուպօլսոյ Յունաց պատրիարքը շինեց է , մեռասան երորդ դարուն : Եւ համառօտութեան մէջ զիւրք կէ , այսպէս կը կարդամք .

« Դոմեթիանոս կայսրը ծերակոյտին գլխաւորները և ուրիշ մեծամեծները իր պալատը հրաւիրեց որ ընթրիք ընեն , այնպիսի սրահի մը մէջ՝ որուն առաստաղը՝ , պատերը և յատակը նմանապէս և աթոռներն ալ բոլորովին սև էին : Հրաւիրեալները զիւրք ատեն մինակ աս սրահը մտցուցին ,

Թառալ :

Թող չտալով որ անոնց սպասաւորները ներս մտնեն :

«Նախ և առաջ ամէն մէկուն առջեւ մէյմէկ փոքր սիւն դրին , յար և նման անոնց որ գերեզմաններուն վրայ կրդնէին , անուն նին փորուած ան սիւններուն վրայ և ամէն մէկը կանթեղով մը , ինչպէս որ սովորու թիւն ունէին գերեզմաններուն մէջ կախե լու : Լքրտասարդ գերիներ մերկացած և մարմիննին սևով ներկած ուրուականներու պէս , նոյն սրահը մտան և կոչնականներուն բոլորտիքը պար բռնեցին սգալի կերպով մը , ու ետքը գացին անոնց առջին նստան : Ին ատենը անոնց առջեւ բերին ան կերա կուրներէն որ սովորաբար մեռելներու Թաղ ման օրը կուտէին . բոլոր կերակուրներուն և անոնց ամաններուն գոյնը սև էր : Կոչ նականները մեծ վախի մէջ ինկած կըրողա յին , կարծելով որ պիտի սպաննեն զե րենք : Բայց աւելի սոսկում տուողը տը խուր լուծիւնն էր որ կըտիքէր իրենց մէ ջը , կարծես Թէ արդէն մեռած էին : Իսկ Գոմեախանոս զուարճանալու համար ուրիշ բան չէր խօսէր , բայց միայն մեռելներու և սպանութեան վրայ :

«Ա՛յ երջապէս երթալու հրաման տուա . բայց նախ ետ դարձուց իրենց ծառաները որ գաւթի կըսպասէին , ապա անծանօթ մարդիկներով խրկեց զիրենք , ոմանք պատ դարակի մէջ և ոմանք կառքերու մէջ , ա նանկ որ սաստիկ վախով շուարած մնացին : Երբ որ ամէն մարդ իր տունը հասած հա զիւ Թէ շունչ կառնէին , խմացուցին իրենց որ կայսեր կողմանէ եկեր զիրենք կուգին : Ին ատենը այնպէս կարծեցին որ բաներնին բուսած է , ալ ազատութեան յոյս չկայ : Բայց եկողները Գոմեախանոսի սպասաւոր ներն էին , որ մէկգմէկու ետեւէ բերին մա տուցին անոնց , մէկը՝ վերոյիշեալ փոքրիկ սիւնը որ արծրթ էր , միւսը սեղանին վրայի ոմօթներէն մէկը , ուրիշ մըն ալ Թանկա զին բաներ վարպետութեամբ շինուած : Ի վերջոյ մէյմէկ գերի ալ ընծայուեցաւ իրենց լուացուած և զարգարուած , որ սե զանին ատենը ուրուական ձևացած ծառա յեր էին : Իհա այսպէս Թէպէտ անոնք բո լոր գիշերը վախով անցուցին , բայց զանա զան ընծաներ ընդունեցին» :

Նոր Կտակարանի Հարազատութեան և արժանաւորութեան վրայ : Իմիւ :

«Որ Կտակարանը քսան ու եօթը գիրք ու նի՛ որոնք զանազան քաղաքներու մէջ այլեայլ մարդիկ գրէր են : Սենք կընդու նիմք աս գիրքերը իբրև հարազատ գրու թիւնք Պետրոսի՝ Պօղոսի՝ Յօհաննու եւ . ան նոյն պատճառաւ՝ որով կընդունիմք Քսէ նոփոնի՝ Պողոպիոսի՝ Սիբիլիոսի՝ Հովնատի՝ և Տակիտոսի գրութիւնները , իմ ամէն դա րերուն անընդհատ վիպակութեամբ , իրենց հարազատութեանը համար : Եւ մոնաւանք ասիկայ զօրաւոր ապացոյց մըն է Սրբազան Գիրքերուն հարազատութիւնը հաստատու լու համար : Աման զի Սրբազան Գրքե թիւնները աս զին ան զին զանազան երկիր ներու մէջ եղած եկեղեցիներուն խրկուած են , ու նաև հրապարակաւ կարդացուեր ու ընդհանրապէս ընդունելի եղեր են , ինտոր որ ան երկիրներուն մէջի հեղինակներէն կիմանամք : Ուր ընդ հակառակն ան մէկալ գրութիւնները կամ բնաւ մէկու մը խըր կուած չեն , և կամ միայն մէկ մասնաւոր մարդու մը : Ուրեմն Թէ որ Նոր Կտակա րանին հարազատութիւնը ուրանամք , առաւել ևս պէտք էր որ ան մէկալ գրութիւն ներուն հարազատութիւնն ալ ուրանայինք :

Դարձեալ՝ աս քսան ու եօթը Գիրքերուն մէջը բնաւ մէկ անհարազատութեան երեւոյթ մը չերեւար , այլ ի՞նչ հակառակն հա րազատ ըլլալուն բոլոր նշանները կան : Քանզի , Նախ՝ զանոնք գրողները Պօղոս , Պետրոս , Յօհաննէս եւ իրենք Հրէայ ըլ լալով Յունարէն լեզուով գրեցին . բայց իրենց ոճը՝ ինտոր որ կըլուսացուէր ալ , ճիշդ Եբրայական է . և ամէն Յունագէտ որ կըկարդայ Նոր Կտակարանը , զիմէ որ լեցուն են հոն Եբրայական ոճեր : Երկ րորդ՝ չկայ աս գրոց մէջ յիշուած մէկ զիպուած մը որ Եւաքեոյ մեռնելէն ետքը պատահած ըլլայ , ինտոր որ անհարազատ գրութիւններու մէջ անշուշտ կըստատա հէր : Եւ երբորդ՝ աշխարհագրութեան օրէնքներուն ու սովորութիւններուն վրայով նշմարուած ծանօթութիւնները բոլորովին համաձայն են մեր ան ատենի վրայով գիտ ցածներուն և ճիշդ ան օրերը եղած բանե րուն , որ ատեն Հրէից վիճակը փոխուելու

վրայ էր՝ ու շուտով ամէն բան բոլորովին փոխուեցաւ :

Ասոնցմէ զատ ինչ անհատաւորի բան , որ նենգութեամբ շինուած քսան ու եօթը գիրքեր գրուին ու բարեկամներու և թըշնամիներու մէջ խարդախութեամբ տարածուին , ու տակաւին ան ատենի մարդոցմէ մէկը չգտնուի առ խարդախութիւնը երեւան հանող : Մինչև երեք հարիւր տարիի չափ ատեն շրէից և շեթանոսաց մէջ շատ սաստիկ հակառակութիւն կար Վրիստոնէութեան դէմ , և ան միջոցին մէկը չտարակուսեցաւ առ գիրքերուն Մաքեթալիէն գրուած ըլլալուն վրայով : Կարելի՞ բան է ստանկ բան մը հիմա հնարուիլ . նո՞ր մէկը գիրք մը յորինէր հիմայ և բէր թէ անցած դարուն շինուած է ան . որուն մէջ գրուած ըլլար թէ Կոստանդնուպօլսոյ բնակիչները ան ատենը ուրիշ լեզու չունէին , հապա բոլորն ալ միայն շայրէն կըխօսէին , բայց դարուն վերջերը շատերը ան լեզուն մոռնալով՝ զանազան լեզուներու բաժնուեցան . և ան ատենէն սկսեցին Տաճկերէն՝ Հունարէն և ուրիշ լեզուները իօսիլ . կըզտնուէր արդեօք մէկը առ զիրք իբրեւ ճմարիտ ընդունող : Հնարաւոր էր հաւտացնել շայոյ թէ առ բաները իսկապէս եղած են , չէ . ամէն մարդ իսկոյն պիտի կանչէր՝ թէ յայտնի ստութիւն է ան : Լա մանուսանդ թէ Կոստանդնուպօլսոյ ուրիշ ազգերը սաստիկ պիտի նախանձէին առ բանին և բոլորովին դէմ պիտի կենային անոր հաստատութեանը ու ապացոյցներով վկայէին անոր սուտ ըլլալուն :

Ասանկ ալ թէ որ Կոր Կոստանդնուսին Վիրքերը քանի մը խաբէբայ մարդիկ ետքէն հնարած ըլլային ու խարդախութեամբ հրատարակած ըլլային . և իրենց բոլոր ջանքերը բանեցուցած ըլլային շրէաներն ու շեթանոսները հաւտացնելու , թէ իրաւ եղած են ան իրենց ըսած բաները՝ որոնք իրօք չեղան . յայտնի չէ՞ որ շրէաներն ու շեթանոսները շուտով պիտի դէմ կենային ցրցունելով անոնց ստախօս ըլլալը :

Բայց գիտեմք որ առ Վիրքերը անտարակոյս Մաքեթալի ատենը և իրենց ձեռքովը գրուած են . բանդի նոյն ժամանակէն մինչև

առ ատենա զանազան հեղինակներ յաջորդաբար իրենց դրութիւններուն մէջը կըյիշեն առ գիրքերը իբրեւ Մաքեթալիէն գրուած . և իրենց գրուածքները հաստատելու համար Կոստանդնուպօլսոյ յոգուածներ ՚ի վկայութիւն յառաջ կըբերեն : Օրոք օրինակ Բառնաբաս , Կրեմէս և Հերմաս հայրերը՝ որ Մաքեթալի ժամանակակից ըլլալուն համար Մաքեթալիան շայրեր կոչուած են , իրենց գրութիւններուն մէջը՝ որոնք մինչև առ օրս կան ու կըմնան , Սուրբ Վիրքերէն զանազան յոգուածներ յառաջ բերին , որով յայտնի կըլլայ թէ իրենց ատեններն ալ առ գիրքերը տարածուած էին :

Նմանապէս Հուստինիանոս Մարտիրոս՝ որ երկրորդ դարուն սկիզբը ծաղկեցաւ , երկու ջատագովութիւն գրեց Վրիստոնէութեան վրայ ու խրկեց Կայսեր . որոնց մէջ , ինչպէս նա՛ւ Տրիփոս անուն շրէի մը հետ ըրած իր տրամախօսութեանը մէջ , յաճախակի կըտեսնեմք զանազան վկայութիւններ չորս աւետարանէն քաղուած . ուր նաև կընշանակէ Մաքեթալի գործերը ու թուղթերը : Տերտուղիանոս՝ ծնեալ յամի Տեառն 160 , իր գրութիւններուն մէջը շատ քաղուածներ ունի Սուրբ Վիրքէն : Թէոփիլոս՝ Մետրոքի Կալիսկոպօլսոյ , յամի Տեառն 180ին ծնեալ , Մետարանէն ու Մաքեթալի թուղթերէն վկայութիւններ յառաջ կըբերէ : Նանկ ալ Միքեաղոս՝ որ նոյն ժամանակը ծնած է : Իրենիոս՝ ծնեալ յամի 170 , աշակերտ Պողոսկարաօսի՝ որ աշակերտ էր Հոսաննու առաքելոյ , Կոր Կոստանդնուսին ամէն մէկ գիրքերուն համար վկայութիւն կունայ : Համի 170 , Մարկոս Մետրոքի Կայսեր օրով սաստիկ հալածում մը ելաւ Կաղղիայի մէջ եղող Վրիստոնէաներուն դէմ , որուն պատմութիւնը իրենց Մետրոքի գրութիւններուն մէջ կըզտնուի . և առ պատմութեանը մէջ Մետարանէն ու Կոստանդնուսին վկայութիւն բերած են :

Աս մարդիկը աշխարհի տարբեր կողմերը կըբնակէին ու իրարմէ ալ հեռու . և տակէց անշուշտ զլնովին յայտնի բան մըն է ամէն խոհական մարդոց՝ թէ ասոնց ամէնուն Կոր Կոստանդնուսին դիմելը բոլորո

վին հաստատուն վկայութիւն մըն է թէ աս
Գիրքերը իրենց օրովը կային : Ինտոր որ
Սովսէս Խորենացիին գրութիւններուն մէջ
ալ Լաւթանդեղոսի գրութիւններուն յիշա-
տակութիւնը գտնուելով , ամէն միտք կը
վկայէ՝ թէ Սովսէսի գրած ատենը Լաւ-
թանդեղոսի գրութիւնները իսկապէս կային :

Թող չմոռնայ կարդացողը որ մեր հի-
շմակուան խնդիրը ան չէ թէ Սուրբ Գիր-
քին մէջի գրութիւնները ճշմարիտ են ,
այլ մի միայն ան Գիրքերուն հարադատու-
թեանը վրայ է , որուն համար ցրցուցինք
թէ ան օրուան շատ մատենագիրները աս
բանին վկայութիւն կուտան : Եւ անշուշտ
փոյթ չէ թէ աս բերած վկաներնիս Վր-
դիստոնէութեան բարեկամ են և կամ թըշ-
նամի . բանդէ չեմք բերեր իրենց վկայու-
թիւնը հաստատուել ուղեւով թէ աս գիրքե-
րուն մէջի գրութիւնները ճշմարիտ են , այլ
միայն թէ աս Գիրքերը Բաբեղոց ատենը
և Բաբեղաներէն գրութիւն են :

Բայց մենք աս նիւթին վրայով թշնամի-
ներուն ալ վկայութիւնը ունիմք , ինչպէս
որ հետեւեալ թիւերուն մէկին մէջը պի-
տի ցրցուեմք :

Բաբեղոց ատեն Բաբեղոց :

Շատերը ազէկ կրչիշեն Բաբեղոց ըստած ախա-
կան ախար որ պատահեցաւ 1832ին , ու համա-
տարած փնտս գործեց երկրի վրայ , վասն որոյ բա-
ւական կը համարուէր Տօքթոր Սիւրբնի գրութե-
նէն համառօտ քաղուած մը ընել աս ախտին ծա-
րակելուն վրայ :

Հնդկաստանի պրամիները կը հաստատեն թէ
աս ախար Տափանդարիի (Հոնաց Բաղդապի-
սին նման դիցաբանական անձի մը) գրութիւննե-
րուն մէջ նշանակուած է , բայց հաւանական
պատճառներ չկան թէ անիկայ Հնդկաստանի մէջ
1817էն առաջ երբեք մեծ կոտորած մը ըրած էր :
Են տարիին () դոստոս ամուսն՝ Ղիստորայի
մէջ ճարակեցաւ , ու քանի մը շաբթուան մէջ
տասը հազար հոգի սպաննեց . անկէց կալ-
կաթա անցնելով օրը երկու հարիւր հոգիէն ա-
ւելի կը մեռայնէր : Պէնկալայի բովանդակ սահ-
մանին վրայ տարածելով Բաղդապեաց բանա-
կը հասաւ որ իսկոյն մէկ մեծ հիւանդանոցի մը
դարձաւ , ու մէկ շաբթուան մէջ բոնակին դրե-
թէ տասներորդ մասը մեռան : Հետոյ Հնդ-
կաստանի բոլոր գաւառներուն վրայ տարածե-

ցաւ , ու 1818ին և 1819ին Վարդանանի
Սէյրանի և Հնդկաց Բաղդապեացի ծովե-
ղերքները հասաւ : Փիլիպպեան կղզիներուն
բնակիչները ոտք ելան թէ Լաւթանդեղոս
ու Չի-
նացիք կախարդութիւն ըրած են , ու ասկէց ծա-
գած կռիւն մէջ տասնհինգ հազար հոգի սպան-
ուեցան : 1820ին Վալերան Չինաստանի մէջ
սկսեց ճարակել , ու հիւսիսային կողմէն Սոդո-
լաց երկիրը անցաւ 1821ին , նոյն տարին Բա-
բեղա և Պարսկաստան ալ մտաւ : Սոսկաթի մէջ
տասը հազար հոգի կորսուեցան , ու տասնմէկ
աւուր միջոցին մէջ Պարսկի բոլոր բնակիչնե-
րուն երրորդ մասը աս մահաբեր ախտիս զոհ ե-
ղան : Եստի տարիս մտաւ Պաղտատ , որ անա-
տենը Պարսիկներէն պաշարուած էր : 1822ին
Հալէպ ապականեցաւ աս ախտովս , ու երեք օր ե-
րեքական հարիւր հոգի կը մեռնէին : 1823ին Սի-
րիկոսկան ծովուն արեւմտեան կողմերը հասաւ ,
ու անկէ ետեւ քանի մը տարի իր ընթացքը խա-
փանեցաւ : 1831ին Հնդկաստանի Պարսկաստա-
նի ու Վալերա եղած ուրիշ երկիրներու Սահմե-
տական ուխտաւորներուն հետ Սէքքէ գնաց :
Կրտսի թէ չորս աւուր մէջ քսան հազար հոգի
ջարդուեցան հոն : Լազիպոս որ մինչև ան ատենը
փոխաբային սաստիկ զոհուածութեամբ անփնտ-
մնացեր էր , Սէքքէէն դարձող ուխտաւորներուն
պատճառովը իր զանազան քաղաքներուն մէջ
մեծամեծ փնտսներ կրեց : Եստի տարուան մէջ ,
այսինքն 1831ին՝ Իզմիրու և Կոստանդնուպօլսոյ
մէջ ալ տարածեցաւ աս սոսկալի ախտը , բայց ա-
ռաջինին մէջ շատ կոտորած ըրաւ , և աւելի Հը-
րէից Տաճկաց և Հոնաց ազգէն :

Եւ թէպէտ 1823ին Պարսկային ծոցէն դար-
ձող Հաղարացիները կասպից ծովուն սահման-
ները տարին Բաբեղոց , ու անկէց Բաթերիսան
մտաւ ան Սոսաց սահմանը , բայց հոն անշարժ
մնաց ու մեծ փնտս չգործեց մինչև 1830ը , որ ա-
տեն նորէն երեցաւ Բաթերիսանու մէջ կասպից
ծովուն հարաւային արեւմտեան սահմաններէն
վերստին բերուելով ինչպէս որ կը կարծուի : Բա-
տերիսանու մէջ չորս հազար հոգի մեռան , ու մեր-
ձակայ սահմաններուն մէջ քսանմէկ հազար :
1831ին Սոքոլու հասաւ ու ձմեռն մէջ երկիրը
ձիւնով պատած ատենը մեծ փնտսներ գործեց :
Բոլոր նախազգուշութիւնները ոչինչ սեպե-
լով՝ նոյն տարին Փիլիպպոսի մտաւ , ու անկէց
Լէհաստանի Բրուսիայի և Վերմանիայի մէջ
ճարակեցաւ : Կըկարծուի թէ Համպուրկէն ան-
ցած է Ենդիկա : 1832ին Փետրովար ամուսն մէջ
Լաթիպուրի հասաւ ու լուսնի գետին վրայի

Նաև ասորմիղը մտաւ, ու Սարտի ամսուն մէջ Տըպ-
լինը զարկաւ: Վօլէրան թէպէտ և Մեզդիայի
մէջ ան նոյն թունաւոր ախտն էր ինչ որ ուրիշ
տեղեր էր, և սակայն նոյնչափ չտարածեցաւ
հոն: Վասն զի անոր բոլոր հոն մնացած ատենը
բովանդակ տէրութեան մէջ 30,000 հոգիէն աւե-
լի չմեռան: Եւ փոխադրական ախտը արեւմտեան
Կարոպայի վերջին ծայրը հասած ըլլալով երկու
ձիւղի բաժնուեցաւ: մէկը Եղլանդեան Ովկիա-
նոսի վրայէն դէպի արեւմուտք քալից մինչև որ
Մերիդայի սահմանները հասաւ, ուրկէց Սիա-
բանեալ Վահանգեան Վանատայի և Հարա-
պիին Մերիդայի տարածեցաւ: Սիւս մասը գե-
պի Հարապիին արեւելք գարձաւ ու ապականեց
Վաղ զինն՝ Սպանիան՝ և Խոսիան: Փարիզու
մէջ պատահած մահը համեմատաբար շատ աւե-
լի էր Լոնտայի մէջ պատահածէն: Եւ ժանտա-
մահին պատճառած երկիւղներուն վրայ բարդե-
ցան և հասարակաց շփոթութիւնը թէ քաղաքին
հորերը ու աղբիւրները թունաւորուած են: Կա-
թոլի մէջ ոչինչ տեղը ջանացին բոլոր զգուշաւոր
պահպանութիւնները գործի դնել որ աս ախտը
հոն չմտնէ: Բոլոր աս ախտէն բռնուողները հի-
ւանդանոցները կը տարուէին, ու ամենէին հա-
ղորդակցութիւն չէր ըլլար անոնց հետ: ու 'ա-
նոնց սպասաւորութիւն ընդունին ալ ժանտախ-
տի արգելանոցները կը խրկուէին: Եւսոնց բոլո-
րէն յանկարծահաս զարհուրելի վախմը հետեւե-
ցաւ: հաղարաւոր բնակիչներ քաղաքէն կել-
լէին, ու մնացեալներուն մէջ սաստիկ խռովու-
թիւններ կը պատահէին: Եւ խռովութիւննե-
րուն առաջը առնելու մի միայն միջոցը ան եղաւ,
որ թագաւորը անձամբ փողոցները պտըտի, և
թունաւորած կարծուած հացէն ուտէ, և յիշեալ
ատենի զգուշութիւնները դադարեցունելու հրա-
ման տայ:

Վօլէրան իր ընթացքին մէջ միշտ քայլ առ
քայլ յառաջ չգնաց, այլ զանազան և հեռաւոր
տեղուանք երեցաւ, որոնց ամէն մէկը նոր և զատ
կեդրոն մը եղաւ իր բոլորտիքը ծարակելու: Եւ
սանկով շատ տեղուանք անոր մահաբեր զորու-
թիւնէն աղտոնեցան: Եւսն ան երկիրներուն մէջ
ուր որ բնական չէ Վօլէրան իր սուջի երեւելէն
խիստ շատը երկու կամ երեք տարի տեւեց: բայց
Հնդկաստանի մէջ տակաւին կրկնայ, ու իրեն
նպաստաւոր հաղորդակցութիւն մը պատահելուն
կարելի է որ վերստին իր սահմաններէն ելելով
սկսի ապականել ուրիշ երկիրները:

Իսկ աս ախտին պատճառին վրայով բոլոր
բուսածները միայն կարծիք է, ու եղանակին կե-

րակուրին և ուրիշ բաներու ներգործութեանը
անիկայ ընծայելու զանազան ենթադրութիւն-
ները քննութեան տակ մանկելու բաներ չեն: Եւ-
սիկայ ստոյգ է որ յաւէտ աղքատներուն մէջ կը
պատահի, ու անոնցմէ ալ յատկապէս ծերերը ի-
րեն զոհ կը ըլլան: Եւսիկայ միօրինակ այսպէս է
Հնդկաստանի մէջ և ուրիշ սահմաններ: Չա-
փազանց ուտել խմել ալ յատկապէս նախա-
պատրաստ կրնէ զմարդ աս ախտին:

ԽՈՍԵԼԷԴ ԿԱՄԱՐ ԽՈՍԵԼԷ:

Ամենէին բաւ մը թող չեւայ քու բեր-
նէդ ըսելու խօսքիդ վրայ առաջուց
չմտմըտացած: ու թէ որ երբէք քու ըսելու
խօսքիդ ճշմարտութիւնը հաստատութեամբ
չես գիտեր, իմացուր ատանկ ըլլալը: Գի-
տեմ որ մարդոց մէջը հասարակ սովորու-
թիւն մը եղած է՝ որ երբ բան մը պատմե-
լու ըլլան քիչ մը կրնդարձակեն իրենց
պատմութիւնը, բայց ասիկայ շատ գէշ
բան մըն է: Խօսքը աղբու ընելու ու կիրք
շարժելու համար սուտ մը շինելը յիմարու-
թիւն է, ամբարշտութիւն է: Եստուծոյ
առջեւ փոքրազոյն չէ ան ստութիւնը որ
դուն խաղով կամ կատակով կը խօսիս: Եւ
բոր մտածեմք թէ ճշմարիտ չեղած բանը
խօսելու սովորութեանէն որչափ վնաս կը ծը-
նանի, ասիկայ բաւական պիտի ըլլայ ար-
գիլելու ամէն մէկը աս ճամբուն հետեւելէն:
Եւսնքս ալ գիտեմք թէ ստախօս անձին
հաւատարմութիւն չըլլուիր՝ թէ և ըսածը
ճշմարիտ ըլլայ: Ինչու որ չեմք գիտեր թէ
արդեօք ճշմարտապէս եղածի՞ն պէս կը
պատմէ բանին պարագաները, եթէ ինքը
անանկ կերեւակայէ զանոնք: Եւ ունակու-
թեանս յաղթելն ալ զժուարին է: Եւ որ
չափ որ սուտ բաներ պատմելու սովորու-
թիւնը գործածեմք, այնչափ յաճախ նոյն
ճամբուն հետեւելու առիթնէր կը գրտ-
նեմք ամէն օրուան պատահած բաղմաթիւ
զիպուածներէն:

Երբեմն աւելի աղէկ կը խրատուի մարդ ձախորդ
դիպուածէն քան որչափ բարի օրինակէն: ու
շատ աղէկ է որ սորմի մէկը օգուտ քաղել ձա-
խորդութենէ, որ հասարակ բան մըն է, ըստ ո-
րում բարի օրինակը այնքան հազուա-
գիւտ է: